

Ірина Павлюк

КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛІ П. ЮРКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто аспекти сутності моралі та моральних цінностей людини, які трактуються П. Юркевичем крізь призму «філософії серця». Доведено актуальність концепції моралі П. Юркевича в контексті сучасного філософсько-етичного дискурсу, висвітлено моральні цінності релігійного походження, які відіграють для багатьох людей найважливішу роль у формуванні моральної оцінки дійсності. Показано, що джерело розвитку суспільства П. Юркевич вбачав перш за все в моральній сфері, в процесі реалізації божественного задуму і божественного ідеалу любові, повною мірою в земному житті нездійсненого.

Ключові слова: філософія серця, моральний вчинок, персональна моральність, моральні цінності.

I. Pavlyuk. Yurkevych's conception of morality in the context of modern philosophical and ethical discourse

The article examines aspects of the essence of morality and moral values, which P. Yurkevich explains through the prism of "philosophy of the heart." The actuality of the P. Yurkevych's concept of morality in the context of modern philosophical and ethical discourse is well-proven and the moral values of religious origin which for many people play a critical role in shaping the moral evaluation of reality is well-explained too. Shown that P. Yurkevych saw the source of society development primarily in the moral sphere and in the implementation of divine plan and divine ideal of love, which is not quite possible in earthly life.

Key words: *philosophy of the heart, the moral act, personal morality, moral values.*

И. Павлюк. Концепция нравственности П. Юркевича в контексте современного философского дискурса

В статье рассмотрены аспекты сущности нравственности и нравственных ценностей человека, которые тракуются П. Юркевичем сквозь призму философии сердца. Доказано актуальность концепции нравственности П. Юркевича в контексте современного философско-этичного дискурса, отражены нравственные ценнос-

ти религиозного происхождения, которые играют для многих людей важнейшую роль в формировании нравственной оценки действительности. Показано, что источник развития общества П. Юркевич видел прежде всего в нравственной сфере, процессе реализации божественного замысла и божественного идеала любви, в полной мере в земной жизни неосуществимого.

Ключевые слова: философия сердца, моральный поступок, персональная нравственность, нравственные ценности.

Сучасна епоха характеризується тенденцією до формування нової парадигми світосприйняття та зміною змісту моральних цінностей. Проте пошук нових цінностей не означає цілковитої відмови від досвіду, накопиченого людством, від вчень, що дають відповіді на важливі етичні питання і пропонують своєрідні концептуальні рішення в осмисленні морально-ціннісних характеристик буття і соціуму. Саме в цьому сенсі видається актуальною творча спадщина філософа Памфіла Даниловича Юркевича, яскравого представника Київської філософської школи XIX ст., зокрема його концепція моралі.

Досліджувана проблема становить чималий науковий інтерес. У наявних наукових розвідках щодо постаті та поглядів П. Юркевича аспекти сутності моралі та моральних цінностей людини, які трактуються П. Юркевичем крізь призму «філософії серця», не знайшли достатньо повного та ґрунтовного вивчення. Про Юркевича писали такі відомі філософи, як М. Бердяєв, В. Зінковський, О. Лосєв, М. Лоський, В. Соловйов, Г. Шпет. Вони дають загальну характеристику творчості мислителя. В останні десятиліття інтерес до праць Юркевича зріс. Робляться спроби визначити місце Юркевича в контексті української та російської філософії та етики, а також у світовому контексті. С. Ярмусь, Р. Піч, А. Тихолаз та ін., звертаючись до ідейно-теоретичних джерел філософського світогляду Юркевича, особливо підкреслюють його християнський антропологізм, вчення про серце та етичні погляди. «Філософії серця» українського мислителя присвячені статті О. Шинкаренко, М. Громова, С. Вільчинської. Не можна не згадати про внесок І. Бичка з його поняттям кордоцентричної філософії й пошуками ментальної співзвучності української та європейської філософських традицій. Ціннісні аспекти філософського знання відображаються в статтях С. Кримського, філософія вчинку – в роботах М. Бахтіна і В. Біблера. Проблемам духовного світу людини, світоглядної культури особистості присвячені праці В. І. Шинкарука, В. П. Іванова та ін. Проте цілісного аналізу концепції моралі Юркевича в контексті сучасного філософсько-етичного дискурсу до сьогодні ще не було проведено.

Мета статті – визначити в цілому моральні позиції філософа, як основи витлумачення провідних проблем етики; проаналізувати вплив моральних цінностей на систематизацію духовних явищ у житті людини; показати актуальність концепції моралі П. Юркевича в контексті сучасного філософсько-етичного дискурсу.

Творчість П. Юркевича втілила в собі суттєві риси української духовності: кордоцентризм, кордоцентричну релігійність, персоналістично-християнський склад мислення з притаманним йому пафосом особистості й перевагою екзистенціально-антропологічної проблематики. У спадщині П. Юркевича відобразилася властива українській філософії тенденція до етизації філософської думки, що набула значного поширення у всій європейській філософії другої половини XIX ст., – як реакція на раціоналістичні ідеали Нового часу і Просвітництва. Етику П. Юркевич традиційно трактує як практичну (моральну) філософію, що разом із теоретичною філософією (логікою і метафізикою) становить цілісну систему філософії, у якій всі елементи взаємозв'язані та взаємозумовлені. Підвищений інтерес П. Юркевича до проблем моралі зумовлений і його релігійними установами. Мислитель наголошує на важливому значенні християнської моралі для потреб практичної філософії, кладе християнську загальнолюдську мораль в основу своєї філософсько-етичної системи. З християнського погляду П. Юркевич обґрунтовує абсолютність і вічність моральних цінностей, критикує спрощено-натуралістичне розуміння моральності. У полеміці з М. Чернишевським він довів недостатність природничо-наукових методів і необхідність філософської рефлексії для тлумачення явищ моралі. Водночас для українського мислителя неприйнятним є суто раціоналістичний підхід до моральної проблематики, репрезентований І. Кантом. При такому підході залишається нездоланною суперечність між морально належним та морально дійсним, яка може бути подолана тільки через осягнення моральності як реального буттєвого процесу. «Філософія серця» П. Юркевича, що базується на Св. Письмі і творах Отців церкви, заперечує в етиці утилітаризм і «розумний егоїзм», а також формалізм і ригоризм, дає ґрунтовну відповідь про наявність у людському дусі передумов для безкорисливих вчинків і про критерії для їх моральної оцінки. Гуманістичний зміст «філософії серця» в тому, що в ній визнається безумовна цінність кожної людської індивідуальності, свобода її самовизначення. Ця філософія проголошує серце основою моральної особистості людини, яка наділена існуванням у часі й вічності і потенційно дорівнює чистій божественній особистості.

Аналіз вчення П. Юркевича про моральну особистість дозволяє стверджувати, що український мислитель не тільки взяв активну участь у здійсненні антропологічного перевороту в філософії другої половини XIX ст., а й завдяки своїм персоналістичним акцентам попередив розвиток деяких антропологічних напрямів (екзистенціалізму, персоналізму) у філософії XX ст. Проте зауважимо, що у багатьох моментах (визнання влади людини над собою, самоконтролю на основі самосвідомості, цілеспрямованої організації життя і т. ін.) П. Юркевич залишається у межах класичного розуміння моральності, не заперечує важливої ролі розуму в моральному становленні людини. Він виразив у своїй творчості характерний для української духовної культури ідеал зовнішньої і внутрішньої гармонії, проголосив рівновагу «голови» і серця, розуму і віри запорукою моральної цілності особистості.

Аналізуючи наукову спадщину філософа, ми переконуємося в тому, як високо ставить автор саме поняття моральності. Передусім він вважає, що моральність, як духовна субстанція, є серцевиною найвищої Ідеї, яка є сутністю та прообразом світу, – оскільки міститься у божественному розумі, у свідомості та самосвідомості Бога, який є правителем та «промислителем» світу цього, а звідси моральність людини є «Його – Бога дар, який є змістом усіх наших вчинків» [6, с. 127].

Проте моральність, на думку вченого, не обмежується лише сатисфакцією основного змісту вищої ідеї. Моральність є «сенсом життя й діяльності свідомої людини» [6, с. 201]. А сам сенс життя істот розумних полягає у моралістичних та естетичних прагненнях.

Вибудовуючи понятійну піраміду сутності моралі, Юркевич досить самобутньо трактує феномен людського духу, порівнюючи його із «зерном», що лежить в основі «майбутнього ладу... в основі явищ», а всередині цього духу лежить «моралістичний закон» [7, с. 14]. На думку вченого, сам моралістичний закон є основним змістом щастя людини. Розглядаючи сутність щастя, учений підкреслює, що його можна досягнути лише за умови повної гармонії з моралістичним законом. Сама ж гармонія цього явища повинна відбутися як така в усіх людських вчинках, нахилах та потягах. Іншими словами, шлях до щастя – це шлях утвердження в людських земних діяннях найвищого закону моралі.

Поряд з цим, цікавим є погляд П. Юркевича на процес динаміки моралі. Сам Бог, як батько ідеї є «нерухомим рушієм світу». Подібно як «картина спричиняє рух глядача», а «краса народжує кохання». Закон моральності як знак вищої ідеї є статичним. Проте саме у законах моралістичних законів природи знаходять «свій кінець і завершення» [6, с. 274].

На думку мислителя, саме явище моральності не є низкою правил, а є власне життям, яке справляє цілющий вплив на наше фізичне існування. Будучи статично-рушійною силою людської діяльності, моральність як ідеальна субстанція, беззаперечно повинна мати певні витoki або ж джерела, які призводять до її перетворення з ідеального стану в матеріальний. Такими витокami автор називає любов, справедливість, мир [1, с. 10]. Проте ці складові моралі не виокремлюються як голі поняття. Кожне з них, за Юркевичем, має конкретне суспільне навантаження, яке немов самоутворююча система живить моральне буття людини. Причому, перші дві з них (любов і справедливість) можливі за умови почуття людяності, яке автор трактує як найвищу моральну якість у ставленні однієї людини до іншої [6, с. 101]. Мир же розглядається як основа будь-якої діяльності людини, моральної зокрема. Мислитель твердить, що навіть за умови, коли насіння миру є не завжди помітною річчю для людського ока, то все одно насіння завжди будуть відчутні всезнаючим Богом як чисті зародки загального блага [7, с. 16]. Думки Юркевича стосовно встановлення миру та злагоди у суспільстві через знання і моральність, які мислитель пов'язує з вірою, надзвичайно суголосні із сучасними світоглядними орієнтирами, визнаючи провідну ідею часу як «синтез знання, віри та духовності».

Антиподом миру, на думку автора, є людські пристрасті, дріб'язковість, своєкорисливість, які виступають як руйнівна сила моралі, бо де є пристрасть, там обов'язково панує ворожнеча [7, с. 17]. Справедливість цього висновку філософа доводиться численними прикладами, взятими з сучасності. Так, зокрема надмір пристрастей, егоїзму та нерозуміння призводять до міжнаціональних збройних конфліктів та війн.

Поряд з миром, Юркевич виокремлює основну умову, завдяки якій моральність може бути явною, – свободу (вільність). «Тільки за умов людської свободи можлива повна, а не обмежена суть моральності вчинку», – говорить мислитель [6, с. 198]. За інших обставин, при яких свобода людини може бути обмеженою або ж частково обмеженою, вчинки людини з моралістичних перетворюються у правничі. Ця думка актуально звучить й для нашого сьогодення, бо витіснення з самої природи людського вчинку морального начала наповнює вакуумний простір людської душі аморальним змістом.

У цьому сенсі цікавим є погляд автора на те, що сам феномен моралі в людини виявляється через серце. Саме серце є осердям, місцем душевного і духовного життя людини, воно є місце волі та її жадань, а передусім, – серце є осердям моралістичного життя людини [2, с. 275].

Доцільно зазначити, що використовуючи традиції своїх попере-

дників, а насамперед Григорія Сковороди (під впливом якої перебували М. Гоголь, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін.), Памфіл Юркевич вперше представив «філософію серця» як теоретично обґрунтовану кордоцентричну концепцію. Центральною проблемою у філософії П. Юркевича, як і Г. Сковороди, є проблема людини та моралі. Людина – це малий світ (мікрокосм), за твердженням як Г. Сковороди, так і П. Юркевича. Крім цього, кордоцентризм є ментальною рисою українця, про яку згадується ще у Повісті временних літ, у митрополита Іларіона.

На думку Юркевича, серце є найглибшою основою морального життя:

1) серце людини є виразником душевних станів, непідвладних людському розумові;

2) осягнення Великого Розуму людиною можливе тільки серцем, оскільки розум людини є результатом її душевного стану.

Вважаємо слушним зазначити, що цей своєрідний дуалізм у призначенні серця не слід плутати із поняттям «двоєдушності» або «подвійної моралі». Тут автор підкреслює, що моральність, яка йде від серця, може бути однією, з огляду на сутність вчинку людини (навіть найоблуднішого), і зовсім іншою її потрібно бачити такою, що «лежить у серці» [8].

Цікавим є той факт, що підхід П. Юркевича до трактування двоєдиного серця у розгляді моральності людини, отримав досить широкий розголос у наукових дослідженнях ХХ ст. Зокрема, відомий сучасний польський психолог Ю. Макселон, розглядаючи проблему типології моральності людини у «Психології», виокремлює три основні її різновиди:

1. Зовнішня моральність – означає виконання моральних обов'язків «поверхово й під впливом другорядних мотивів».

2. Внутрішня моральність – явище, що «пронизує ціле життя людини, об'єднує потреби й моральні цінності особи з суспільними нормами».

3. Персональна або аперсональна моральність, як суб'єктивний чинник відношення до моралі в цілому [5, с. 203].

Отже, навіть у трактуваннях сучасних учених, поняття моралі людини, внутрішній світ особистості, що йде від її душевного стану, виступає як глибинний космос, який, за твердженням П. Юркевича, міститься у серці.

Вчений вважає, що як центр духовного й душевного життя, серце відповідає за своєрідність людини. Бог створив людину (на відміну від тварин, створених за родом їх) в її особистісній і неподільній природі як одиничну й особливу істоту. Для Юркевича це має принципове значен-

ня, оскільки дозволяє пов'язати філософію серця з моральним вченням.

Щоб глибше зрозуміти це бачення мислителя, варто розглянути основи моралі. Цією основою вчений називає любов. Саме любов, за Юркевичем, є основною якістю моралі, оскільки вона володіє властивістю творити і примножувати добро.

Самобутнім є й підхід П. Юркевича до дилеми раціональне (розумне) та моральне. Повна моральна сутність людини, за Юркевичем, полягає в чіткому розмежуванні понять розумний та моральнісно добрий, де перше може бути притаманне навіть злодійському вчинкові, проте, організованому розумно. Друге ж несе в собі сам зміст моральності або аморальності. Він говорить, що глибини моральності містяться в серці людини. А зміст Закону Божого П. Юркевич трактує, як основний шлях у досягненні довершеності самої природи як моралі, так і щастя, і досягнення людиною вищої моральної свідомості. Виходячи з цього, Юркевич проповідує своєрідний шлях у досягненні морального ідеалу. Саме дотримання Закону Божого, що лежить в основі розвитку людства, може і повинно вивести людину до досягнення морального ідеалу. Поряд з цим, учений розглядає Закон Божий як своєрідну верховну гарантію і запоруку загального порядку у Всесвіті. Коли б він був відсутній, у світі б панував суцільний хаос. Саме християнський моральний ідеал, за Юркевичем, є немов невіддільна похідна від волі Божої. Сукупність цих двох виявів Верховного Розуму є своєрідним осердям людського щастя і чеснот. «Хто дотримується моральнісних вимог, той у всіх подіях світу, що приносять йому радість й страждання, бачить явлення волі Божої, яка влаштовує все розумно й доцільно. Саме тому християнський моральний ідеал є запорукою найвищого щастя і найвищої досконалості» [9].

Висвітлюючи саму суть морального ідеалу, учений розглядає його основу за такими основними характеристиками, як: перше – це зміст, друге – вартість, яку приписує людина цьому змістові, третє – переконання та віра у цей зміст.

Таким чином, навіть у цій короткій, але такій стислій за своєю суттю характеристиці, автор дотримується цілісності змісту й віри, що йде через переконання, утворюючи непорушну формулу морального ідеалу.

У наш час замало обґрунтувань необхідності утвердження морального ідеалу, варто ґрунтовно довести перевагу саме філософського розуміння подолання критеріїв моральної поведінки людини й становлення її моральнісно-духовного розвитку та саморефлексії. Як бачимо, філософія моралі П. Юркевича не втратила своєї актуальності,

вона може бути задіяна при розв'язанні сучасних проблем етичної теорії і моральної практики.

Одним із найголовніших понять є моральний вчинок, який, згідно з концепцією Юркевича, випливає з безпосередніх потягів і відчуттів серця. А джерелом усіх істинно моральних вчинків є любов, яка є однією із найбільших моральних цінностей. Саме в любові Юркевич бачить найміцніші умови для становлення миру між людьми, єдності та братерства. Варто зазначити, що акцент на емоційному компоненті як необхідній ланці в структурі морального вчинку також робили Бахтін, Бубер, Фромм.

П. Юркевич застерігає проти ототожнювання розумності вчинку і його моральної гідності. І розум і серце нарівні повинні брати участь в моральному вчинкові.

При розгляді моральних проблем П. Юркевич звертається до морального вчення І. Канта. Цих вчених об'єднує поняття моралі. Усвідомивши внутрішню сутність етики морального обов'язку, він спрямовує свою увагу на поєднання зусиль релігійної та класичної філософії у вирішенні питання про пошук людиною моральності у внутрішньому та зовнішньому світі. Філософія Канта виконувала роль орієнтира людського розуму тим, що в ній подані універсальні формальні визначення, які стосуються людини, що є членом суспільства, зорієнтованого на конкретний соціальний стан – етичний, і водночас наповнювала ще й внутрішнім змістом – потребою укорінення моральності в житті кожної людини, в якому виступає як моральна теологія, що залишається для Канта вищим проявом духовності. Постійно здійснюючи синтез всезагальності та суб'єктивності, Кант втілює можливість умоспоглядального етичного як такого. При цьому духовність у всіх цих процесах постає не лише передумовою моральності, а й її носієм. Ця лінія до певної міри знаходить свій відбиток і в філософії Фіхте. Порівнюючи прояви кантових початків у Фіхте, який продовжував розвивати ідеї філософа в межах раціоналістичної традиції, П. Юркевич цікавиться насамперед «просвітленням розуму» істинами духу, щоб відчутти та виділити вищу моральну метафізику в реальному житті. Вірний принципам практичної філософії, він вносить у них особливий духовний зміст і формує власну релігійно-етичну доктрину «філософії серця» [1, с. 36].

Отже, можемо дійти висновку, що в розумінні одиничності, унікальної особистості, у внутрішній структурі якої закладений покликання до вічного й абсолютного, Юркевич – попередник екзистенціально-феноменологічної традиції, представленої Е. Гуссерлем, М. Хайдеггером, М. Бердяєвим та іншими.

Основні положення, що стосуються уявлень П. Д. Юркевича про моральність, можна сформулювати у вигляді тез так.

– Джерело розвитку суспільства Юркевич вбачав перш за все в моральній сфері, в процесі реалізації божественного задуму і божественного ідеалу любові, повною мірою в земному житті нездійсненого.

– Вищий ідеал моральних відносин полягає у внутрішній, вільній єдності всіх людей, що досягається не примусовістю і зовнішнім авторитетом, а моральним законом, який стає внутрішньою природою людини.

– Шлях досягнення ідеалу – не в суспільному договорі, революційних методах перебудови суспільства, а у вільному внутрішньому моральному оновленні людей, внутрішньому прагненні до миру, солідарності, усвідомленні особистої відповідальності за свої вчинки.

– Вихідним пунктом та опорою суспільства є людина та її моральний вчинок. Особистість, непохитна в своєму моральному прагненні, береться за основу суспільного творення. Не зовнішні сили і обставини визначають спрямованість її діяльності, а сила любові до добра, внутрішня моральна установка.

– Найвища заповідь – це заповідь любові. Ні дисципліна, ні розум, ні почуття обов’язку не мають тієї сили, яка міститься в переживаннях почуття взаємної любові, що має благодатну властивість і сприяє подоланню відірваності, окремішності індивідів та поєднує загальний і приватний інтерес.

– Особистість не може бути принесена в жертву суспільному цілому. Гідність же особистості та її діяльності визначається гідністю мети, яку вона переслідує, і гідністю засобів, що застосовуються в її досягненні.

Без вагань можна стверджувати, що вчення П. Юркевича має великий гуманістичний потенціал, тому що звернене до проблем людини, її внутрішнього світу, особистісного вдосконалення, загальнолюдських моральних цінностей. І в умовах сучасного світу погляди філософа мають велике теоретико-методологічне і соціально-практичне значення. Тому що концепція моралі П. Юркевича в контексті сучасного філософсько-етичного дискурсу доводить необхідність філософської рефлексії щодо піднесення морального ідеалу людини.

Вважаємо, що концепція моралі П. Юркевича не вкладається у межі певної інтелектуальної традиції, має ознаки як класичного, так і некласичного типів філософування. Звідси випливає, що запропоноване П. Юркевичем обґрунтування цілісного раціонально-емоційного характеру морального світосприйняття може лягти в основу несупер-

ечливого морального світогляду, так необхідного сучасній людині та сучасній культурі.

Таким чином, суб'єктивно-етичне трактування моралі є своєрідним внеском ученого до скарбниці світової наукової думки. Саме завдяки обґрунтованій своєрідності поглядів наукова спадщина П. Юркевича ще довго буде цариною глибинності ідей, з яких живитимуться нові течії та напрями наукових пошуків.

Література

1. Бичко І. Співзвучність української та європейської філософської традиції : «кордоцентричні мотиви» // Київські обрії : історико-філософські нариси. – К., 1997. – № 11. – С.9-14.
2. Губерський Л. В. Філософія. – Київ : Вікар, 2005.
3. Дробницький О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк / Моральная философия : Избр. труды / Сост. Р. Г. Апресян. – М., 2002.
4. Піч Р. Найголовніші елементи філософії П. Д. Юркевича // Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 9. – С. 13-29.
5. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під. ред. о. Юзефа Макселона. – Львів : Свічадо, 1998. – С. 257-258.
6. Юркевич П. По поводу статей богословского содержания, помещённых в «Философском лексиконе» // Философские произведения. – М., 1990.
7. Юркевич П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Юркевич П. Д. Философские произведения: приложение к ж-лу «Вопросы философии». – М., 1990. – № 19. – С. 14-19.
8. http://www.moral.gov.ua_suchasni_tendenciji.
9. <http://www.lawbook.by.ru/>.